A sociologia kiindulása és feladatai.

Írta: SZENTIRMAI IMRE.

Az olasz sociologusok kiváló gárdájából ACHILLE LORIA egész könyvet állított össze a társadalomtan feladatairól. Ügyesen megírt és alaposan átgondolt könyvet adott, de azt hisszük, hogy amint a sociologia egész eddigi irodalmának, úgy az ő művének sem sikerült az ezen kérdésben uralkodó zavaros véleményeket tisztázni. Ha KENEDI GÉZA módjára czikkünket mi is az eddigi eltérő nézetek felsorolásával akarnánk kezdeni és a tárgyunk iránt érdeklődőket a megelőzők gondolataival óhajtanok − habár röviden és vázlatosan is - megismertetni, valóban alig jutna terünk a czikk valódi tartalmának közlésére, mert annyira különböző és annyi felfogás van már fiatal tudományunkban.

Ahány sociologus, annyiféle rendszer. Általános elfogadtatásnak egyetlen egy sem örvend, egészen és világosan kristályosodni egy sem tudott. Pedig akárhogy vegyük is a dolgot, elvégre minden emberi műnél és minden tudománynál a kezdet, az alap, a megindulás a fő, és amíg a munkások mindegyike más módon akarja lerakni az alapot és másképen akarja megépíteni a házat addig az a ház sohasem fog felépülni és az új tudomány nagyszerű palotája helyett számtalan téglarakás és félbenmaradt épületrom fog dísztelenkedni a parlagon.

A társadalomtanban található számtalan meghatározás között még legvilágosabbnak és általános elfogadásra legalkalmasabbnak látszik a magyar APÁTHY ISTVÁN meghatározása, amely szerint: »A társadalomtan ama törekvések foglalata, melyek a társadalmi együttélés és az emberi továbbfejlődés törvényeinek és föltételeinek megismerésére vonatkoz-

nak és az együttélésnek és a továbbfejlődés föltételeinek az emberi boldogulást leginkább szolgáló szabályozását keresik.«[1])

Ebből a meghatározásból kiindulva fogunk haladni elmélkedésünkben, amely azonban korántsem akar szövegmagyarázat lenni, sőt a figyelmes olvasó abban nagyon gyakran ellenkező véleményre is fog bukkanni nemcsak idézett jeles tudósunk, hanem általában a most divatos sociologiai felfogás legtöbb képviselőjének a nézeteivel is.

APÁTHY meghatározásában a »társadalmi együttélés«, más szóval a társadalom »törvényeiről« beszél. Csakugyan, legelső dolgunk a sociologiai kiindulások keresésében, hogy első sorban a táradalommal magával s azután ennek a törvényeivel ismerkedjünk meg. Szerény véleményünk szerint, aki a társadalom lényegét tudományosan és világosan kifejti, ezzel az egy ismerettel megalapozhatja az egész társadalomtant. Nagyon természetes, hogy a »társadalom« fogalmát nagyon sokféleképpen értelmezik.

Genetikusan akarván magyarázni a társadalmat, az eredetéről szóló legrégibb és legelterjedtebb két felfogást említjük csak meg. ARISTOTELES óta nagyon sokan voltak s a modern biológiai társadalomtan hirdetői is azokhoz tartoznak, akik a társadalmat természeti productumnak tekintik. Ezzel a nézettel tökéletesen ellenkeznek azok, akik, mint ROUSSEAU is, úgy találják, hogy a társadalom mesterséges eredetű, emberi találmány, amely a természettől merőben idegen és mint ilyen az ember egészségére, értelmére határozottan káros.

Mielőtt véleményt nyilvánítanánk, ki kell jelentenünk, hogy a társadalommal foglalkozók általában nagy hibába esnek. Ez a hiba pedig az, hogy társadalmi törvényeket állapítanak meg, egész rendszereket hoznak létre, felállítják a nagyszerű »szervezeti« hasonlatokat (felállítják, sőt identitássá is változtatják őket), szóval mindenre kiterjed figyelmük, csak arra nem, ami minden sociologiai gondolkozás alapja s ahonnan a legelső lépésnek kellene kiindulnia.

Az eddigi társadalomtani kutatások főhibája, hogy nem foglalkoztak a társadalom anyagát, tartalmát tevő *emberrel* és annak az igazi természetével. Ismételjük, nem foglalkoznak

[1]) M. Társ. tud. Szemle I. évf. 1. sz., 66 1.

az ember *igazi* természetével, mert, ha vizsgálják is az embert, ez a vizsgálat csak arra szorítkozott, hogy megállapítva az emberi szervezet állati voltát, rákényszerítik nemcsak az emberi szervezetre, hanem az *egész* emberre a mechanikus evolutiót és ezen az alapon építenek tovább.

Azt eddigelé nem igen vették számításba, hogy a homo sapiens nemcsak állat, hogy a természeti lényeknek ez a legkimagaslóbb alakja egyszersmind szellemi lény is. Csak így történhetett meg az a rendkívül félszeg dolog, hogy tudományt alapítottak, törvényeket hirdettek, sociologiai tudásról beszéltek anélkül, hogy az új tudomány legegyszerűbb alapvonásaival, magának a tudomány tárgyának a természetével tisztában lettek volna.

Nem vették számításba a társadalomtan természettudományos művelői, hogy az embernek, mihelyt az valóban ember és a homo sapiens fajához tartozik, minden leganyagibb, legtermészetesebb cselekedete is át meg át van itatva szellemi indítékokkal, *értelemmel, akarattal.* Elhanyagolták a biológus soçiologusok azt is, hogy ha a társadalom − mint ARISTOTELES óta hiszik − csakugyan a családból származnék is, még akkor sem lenne tisztára organikus eredetű és *csak* külső természeti productum, mert az értelmes embernél a család már maga sem egészen és egyedül élettani dolog. Az ember t. i. semmit sem tesz úgy, mint tisztán természeti lény, hanem minden tettét mint ember cselekszi, mint természeti és szellemi lény, mint *egész* ember. Egy falatot sem eszik az én természeti lényem és egy gondolatot sem alkot az én szellemi lényem, hanem *én* eszem és *én* gondolkozom. Én mindenestül. Én egészen.

Ez a kettős természettel rendelkező, de életműködésében egységes lény éli, alkotja és szenvedi a történelmet, ez gyöngyözi ki magából az emberi cselekedeteket, ez alkotja a saját külön világát, amihez hasonlót a természetben nem látunk, ez a lény a társadalom megteremtője.

Ezt a lényt, ezt az *egész* embert kell tehát alaposan megvizsgálnunk és csak e vizsgálat eredményeitől, erről a szélesen lerakott alapról indulhatunk a sociologia mai zűrzavaros rejtelmeibe. Mivel azonban az ember kettős természete egymástól nemcsak elütő, hanem ellentétes vonásokat is mutat és e két

ellentétes irányban vizsgálatainkat, egyszerre nem folytathatjuk, azért előbb csak az egyikre fordítsuk figyelmünket.

Mivel pedig a fejlődés, haladás és általában a társadalmi lét legfeltűnőbb mozzanatai inkább szellemi, mint testi jellegűek, mivel továbbá a külső emberi természettel a biológusok eddig is sokat foglalkoztak s így ezt a teret többé-kevésbbé már ismertnek tekinthetjük és mindezeken kívül az ember külső természetének eddigi ismeretéhez hozzáadni valónk nincs, fontos azért, hogy most az ember szellemi természetének kutassuk a tartalmát és a főbb vonásait. Ha azután ezen irányú vizsgálódásaink eredményét összhangba hozzuk az ember testi, külső természeti szükségleteinek, törekvéseinek ismeretével, úgy gondoljuk, sikerülni fog az egységes emberi eredményeknek s így a társadalomnak is az eddigieknél igazabb, teljesebb és megfelelőbb magyarázatát adni.

Általános törekvés a gondolkozás történetében, hogy ARCHIMEDES utódai a világ megismerésére irányuló munkájukban legalább egy szilárd pontnak, egy igazán megérthető, könnyen megmagyarázható elvnek, vagy egy világot alkotó, de nagyon egyszerű, osztatlan és oszthatatlan valaminek a fölfedezésére vagy kitalálására törekedtek. Ennek a törekvésnek a szülötte DEMOKRITOS atom elmélete, LEIBNIZ monas-a, azután az anyag és erő dualismusa, majd az energia elmélete. »Csak valami szilárd pontot kaphatnék, kimozdítanám sarkaiból a világot«, sóhajtott ARCHIMEDES. »Csak egy kétségtelenül megmérhető, pontosan megvizsgálható, kísérletileg bebizonyítható tényt kapjak, egész világegyetemet fogok arra építeni«, mondja a modern természettudós. Minden egészet osszunk és minden résztünetet egyszerűsítsünk annyira és addig, hogy mérőeszközeinkkel megvizsgálhassuk, megnézhessük, bebizonyíthassuk. Ez a természettudományok módszere.

Ezt a részekre bontó, elemző, a csak megmérhetőt kereső módszert követik a WUNDT által »szellemk-eknek nevezett tudományokban is. Ez az irány, amely ma ezekben a tudományokban kizárólagosan uralkodik, csak élettani lélektant, physiologiai lélektant, kísérleti lélektant ismer. Elemezi, bonczolja, vágja, részletezi a lelket is. Szó sincs róla, mi nem vonjuk kétségbe a tapasztalati lélektan érdemeit, vagy éppen annak szükséges voltát. Amíg az emberi gondolkodás tárgyait

és az ember a tapasztalatait a teste, az érzékei útján gyűjti, amíg az ingereket szervezetünk idegei szállítják, addig mindig szükségünk lesz a természettudományos lélektanra. Azt azonban minden psychologus be fogja látni, hogy az ember szellemi életét a maga egészében és a maga különleges *szellemi* mivoltában a mai, anyagi vizsgálatokról mintázott módszerrel, természettudományos eljárással sohasem fogjuk megérteni. A mai. módszer követői elfeledkeznek a lelki élet egységéről,[1]) oszthatatlanságáról, elfelejtik, hogy a szellem nem osztható, összetévesztik az ember szellemi lényét e lény megnyilatkozásának egyik − testi − részletével és nem gondolnak azzal, hogy az ember szellemi természetének kutatója csak akkor nem téved, ha mindig az egész, egységes szellemet vizsgálja és nemcsak az általa okozott testi változásokat.

Ha a világot az emberi szellem szempontjából vizsgáljuk, BERGSON-nál[2]) azt találjuk, hogy ránk nézve tulajdonképpen minden perceptio. Minden, ami e világon van, hathat reánk. Közvetlenül és ténylegesen azonban úgy vesszük észre, hogy csak azok a dolgok, tárgyak és tünemények hatnak reánk, amelyek bennünket első sorban és közvetlenül érdekelnek. Minthogy pedig a minket érdeklő dolgok közt az életünk a legfontosabb és kivált kezdetben, értelmes voltunk alacsony fokán természeti szükségeleteink elsőrendűek voltak, nagyon érthető, hogy első sorban a megélhetésre és fajfentartásra vonatkozó perceptiok hatottak reánk. Szellemi természetünknek lényeges vonása az a tulajdonságunk, hogy ezeket a hatásokat megtudjuk őrizni. Ez az *emlékezet.* (BERGSON rendszerében az »l'évolution creatrice«-nek egyik legfontosabb tényezője.) A hatások egynémelyikére, melyek időszerint leginkább érdekelnek, közvetlenül is ráirányul emlékezetünk. (figyelem.) Az így emlékezetünkben megmaradó és figyelmünk segítségével bármikor felfrissíthető hatások alkotják szorosan vett *indulat*-unk tárgyait. A hatásoknak önkéntes, maguktól való, tehát nem emlékezetünknek tudatos, akaratos ráirányítása által történő fölmerülését ösztönszerű fölmerülésnek, tudatalattinak, *intuitiónak* hívjuk.

[1]) ALEXANDER: A lelki élet egysége. Műveltség könyvtára. Az ember.
[2]) BERGSON: L'évolution créatrice.

Ezeknek a hatásoknak a vizsgálata közben azonban érdekes és meglepő eredményekhez jutunk. Tudjuk, hogy ránk a külső világ tárgyai, tüneményei, színei, hangja halmazállapota, mozgása, nyugvása stb. hatnak. Egytől-egyig anyagialj ezek a hatások. Érzékeinkkel, tehát anyagi szervekkel fogjuk fel őket, idegeinkkel szállítjuk a felfogó készülék végállomásaihoz, a központba, tehát anyagi úton, anyagból való centrumba, és a mi bennünk ezen anyagi hatás folytán keletkezett, az mégsem anyagból való. Ha például egy zöld levél hatott reánk (zöld levelet láttunk), a mi emlékezetünk tárgya nem egy sejtekből álló, chlorofillal itatott növényi rész, nem egy anyagból való igazi levél, hanem valami, valami, ami egészen olyan, mint az a levél ott künn a világban, de anyag nélkül. Mondjuk inkább annak az árnya, annak a festék nélkül, vászon nélkül való képe, mása csak. Mint mondani szoktuk, csak a gondolata a levélnek. Csak a fogalma. Látjuk, halljuk, érezzük, tapintjuk az egész szemünk előtt és előttünk élő, mozgó, fejlődő nagyvilágot; hat is reánk, »tudomásul is vesszük«, be is vonul szellemi világunkba és ott egy kis mikrokosmost alkot, de csak gondolatunkban él, testetlen, anyagtalan, súlytalan, meg nem mérhető és kiterjedés nélküli világ, csak árnyéka, csak vetített képe a külső világnak. Itt tehát valami nagy dolog történt. Az anyagot, mely reánk hatott, fölvettük magunkba, színeivel, élénkségével, mozgásával együtt, nyomon kísérhetjük e felvételt, *receptiot* a retinán alakult valóságos képig, az üllő, nyereg és kalapács anyagi munkájáig, az idegek rezgéséig: itt még anyag a reánk ható, fölvett anyag. De azután nem tudjuk az anyagot követni. Eltűnik, megsemmisül, legalább is nem tudunk róla. Hanem ugyanekkor megjelenik a kép, a szellemi kép, a fölvett tárgynak a képe, a gondolata, amelynek immár semmi közössége nincs az anyaggal, amely már egészen szellemi természetű és csakis szellemi természetű. A reánk ható és általunk recipiált perceptiok tudatalatti énünk titokzatos műhelyében lényegükben megváltoztak és sajátos, a külső világban sehol nem látható új természetet vettek föl. Az anyag szellemmé válik bennünk, szellemi kincsünkké válik, sőt ezentúl énünkhöz fog tartozni. Ezt az átalakulást *transformatio*-nak nevezzük.

A tapasztalás, olvasás, tanulás, az összes érzéklések mind receptív működések, ezeknek az eredményei bennünk kivétel nélkül transformáltatnak. Ezzel a két fontos működéssel azonban nem merül ki még az emberi szellem munkássága.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a kettős, az anyagi és szellemi természettel rendelkező ember életnyilvánulásaiban, minden cselekedetében egységes lény. Az anyagot, mint anyagi, természeti lény recipiálni képes és ezt mégis teszi; minthogy pedig szellemi lény is, ugyanezt az anyagot át is alakítja, szellemivé transformálja, hogy így szellemileg is elsajátítsa, magáévá tegye, »én«-jében feloldja.

A többi már logice következik. Ha valaki pontosan megvizsgálja a recipiált anyagot és a róla bennünk transformait szellemi képeket, legtöbbször nem fogja a két csoportot egyformának találni. Sokszor megtörténik, hogy több anyagi benyomást egygyé alakítunk, vagy viszont egy különös anyagi hatást ezerszeres változatban teszünk magunkévá; vagyis constatálnunk kell, hogy a recipiált tárgy és a transformálás útján létrejött kép nemcsak abban különböznek egymástól, hogy az egyik anyagi, a másik szellemi természetű, hanem tartalmi különbségek is vannak köztük.

Az ember tehát a tanulással, vagy általában bárminő érzékléssel nemcsak anyagi, szellemi kincset szerez, amennyi tartalom a recipiált anyagban volt, hanem énjéből, régibb szellemi kincseinek összegéből vett részletekkel meg is bővítette az illető recipiált anyag tartalmát. Más lesz, új lesz a szerzett kép. Más és különböző tartalmú, mint a fölvett eredeti perceptio. Már most mi következik ebből? Az ember szellemében van gyarapodás, van valami, amit künn az anyagi világban anyagi természetével még át nem élt, amiről pedig tudja, hogy van, sőt, hogy az övé és még sem láthatja, nem hallhatja, nem tapinthatja, nem érzékelheti, mert ez a kincs: szellemi és nem érzékelhető. Ez a szellemi kincs: az eszme. Ha azelőtt az anyagot transformálta szellemivé, hogy élvezhesse, magáénak mondhassa, akkor most természetszerűen következni fog, hogy fölös − azaz anyagilag eddig még nem tapasztalt − szellemi kincsét anyagivá transformálni igyekszik, érzékelhetővé akarja alakítani, ki akarja vetíteni a világba ideáit, hogy ezentúl eszméinek az anyagban reálisait meg-

testesülésében anyagilag is, érzékeivel is gyönyörködhessék, így keletkeznek a házak, a városok, a szobrok, a képek, az eszközök, a ruházat, a szokások, a törvények stb. stb., ami mind hiányzik a természetből, amit mind csak az ember tud alkotni; de nem vaktában, hanem eszméi útmutatása nyomán. Az eszmékben mindig van valami, ami az anyagi képből keletkezett, ami arra emlékeztet benne, de azért az eszme nemcsak szellemi lényegében más, mint az anyagi perceptio, hanem többé-kevésbbé más a tartalma is. Az emberi művészetben, tudományban, szokásokban és az egész culturában is sok a külső természetből ellopott és eredetére vissza-vissza-emlékeztető vonás, de azért az ember alkotásai mégis csak mások, mint a természetéi. Szellemünknek ezt a harmadik functióját realisationak hívják.

A receptio, a transformatio és a realisatio fontos műveletei alkotják ami szellemi életünk tartalmát. Erreval ó képességünk az *értelem.* Ha értelmünket mint működő erőt tekintjük, ez az *akarat.* Most már kiegészíthetjük előbbi psychologiai meghatározásainkat is. Fentebb meghatároztuk a *tudat* tárgyait. Most az értelem egész körének és teendőinek ismeretével úgy mondhatjuk, hogy a tudat nem egyéb, mint az értelem működésének eredményeire való ráemlékezés. Az értelem működésének, de különösen a transformationak egy tudatos, előttünk világos és önmagában is teljes részletét *gondolatnak* hívjuk. Nem szabad végül megfeledkeznünk értelmünknek arról a különös sajátságáról, amely voltaképpen alapja szellemi életünknek, s amely nélkül sem a hármas funktió, sem ezeknek a következménye, az embernek az állatok fölé emelkedése nem lenne lehetséges, t. i. nem szabad elfeledkeznünk az *emlékezetről, arról* a sajátságról, hogy az egyszer érzékelt dolgokat hosszabb-rövidebb ideig megtudjuk tartani. Ez az emlékezet segítette az embert az értelmes haladásának, nehéz küzdelmeinek keserves útján egyre előbbre.

Az emberi haladásban a fent leirt szellemi élet szempontjából különböző fokozatokat állapíthatunk meg.

Az ősember, akiben potentialiter benne van az értelem, és pedig úgy, hogy az APÁTHY terminusa szerint független fejlődésre képes, (azaz teljes kifejléséhez semmi idegen beavatkozásra szükség nincs), az ősember ennek az értel-

mességének semminő jelét nem adta kezdetben, mert élete első mozzanata az volt, hogy érezte, hogy él. Belső, szervezeti hiányokat kezdett érezni, egyszerű testi szükségletei támadtak, amelyek értelmével semminő vonatkozásban nincsenek. Első, primitív megjelenésükben az éhség, szomjúság, sőt a szerelem sem keltenek értelmi functiót, mert tisztára physiologiai tünemények. Ezzel az állapottal egyidejűleg érzékei rávezették az embert a testi szükségleteit kielégítő anyagok (gyümölcs, gyökér, tej, vér) fölismerésére. Ebben a fölismerésben az értelem és az élettani, értelmetlen, de czélszerű mozgások közt elmosódik a határvonal. Nem tudjuk, hol lép föl az ember értelmessége. Az bizonyos, hogy először tudatalatti az értelem működése, ha egyáltalában szerepel. Az egyedi fejlődésben látjuk, hogy a pár napos csecsemő kerekre nyitja száját és nyelvét előre dugja, mintha szopni akarna, de azért az emlőt még nem veszi el, noha már éhes. Később elveszi, sőt föl is keresi az emlő bimbóját, de eljárása azért még nem értelmes, mert hosszú ideig meg fog még szopni az emlőn kívül is mindent, ami az ajkához ér. Az értelmes működés fellépését szóval nemcsak a fajfejlődésében, de az egyedi fejlődésben sem ellenőrizhetjük.

A szellemi élet első kétségtelenül megállapítható mozzanata, mikor az érzékelésünk olyan tárgyakat is fölvesz, amelyek maguk nem szolgálnak szükségleteink, éhségünk vagy szomjuságunk csilapítására, szóval nem étel- vagy italneműek, hanem közvetve hozzásegítenek bennünket az ételhez vagy italhoz. Ilyen pl. a kő, amivel a gyümölcsöt le lehet a fáról hajítani, a kő, amivel a gyümölcs kemény héjját feltörjük, a kő vagy a fahusáng, amivel a vadat megöljük, a vájt kő, amivel a vizet jobban meríthetjük, mint tenyerünkkel. Ezek azok az (legtöbbször köböl való) anyagok, amelyeken az ember még semminő változtatást, alakítást nem eszközölt, de azért használta őket. Az ilyen maradványokat az ősember-tan eolitheknek nevezi.[1])

[1]) BOULE: L'Anthropologie. Les origines des éolithes. Leghíresebbek francziaországban a Cantal départment-ban (Aurillac) és a Belgiumban Keutel-ben talált silex-éolith-ek. Némelyek szerint nem használták őket emberek. Erről vitatkozni nem lehet, mert éppen az természetében van az eolithnak, hogy alakítás nyoma nincs rajta.

Értelmünk fejlődésében a második fok az volt, amikor a transformatio némi jeleit is tapasztaljuk, hogy t. i. a külső világ tárgyait már nemcsak érzékelte az ember, hanem átalakítván őket szellemi képekké, némiképp meg is változtatta. Külön vette, kiemelte az egyes tárgyaknak azokat a formáit, amelyek kiválóan alkalmasak a szükségletek kielégítését czélzó nagy munkában. Ezeket a kiemelt alakú, tehát vagy meggörbített, vagy megélesített, vagy hegyessé tett tárgyakat óhajtotta most az ember megszerezni. A benne élő görbe, éles, vagy hegyes tárgyak képét akarta az anyagi világba kivetíteni, ezeket a képeit akarta realisálni. És ezentúl az ember nem elégedett meg eolithekkel, hanem a talált követ, fát, csontot maga görbítette, hegyezte, élesítette, szóval *eszközöket* formált magának. Ez az a fok, melyet eddigelé az összes élők között csak az ember ért el, és amelyen túl, ha egy lépést sem tett volna előre, már úgyis hasonlíthatatlanul megelőzte volna az állatokat és ura lett volna a földnek. Az eszközgyártásban, mint láttuk, az értelem működésének (az emlékezet mellett) mind a három alakja szerepelt, tehát az eszköz készítésében látjuk a legelső valóban és elvitázhatatlanul emberi cselekedetet. A primitiv eszközben, a durván csiszolt obszidiánban üdvözölhetjük a világhódító útra induló emberi értelem legelső lépését.

Magasabb értelmi fejlettséget mutat már az ember, amikor több tárgynak kiemelkedő közös vonásait összegyűjtve egy typus-képet alkot és ezt igyekszik a világba kivetíteni. Ezek a képek már nemcsak eszközök képei és nem vonatkoznak már egyedül az ember természeti szükségleteire; látszik rajtuk, hogy annak, aki realisálta őket, már az éhségen és szomjuságon és anyagias vágyakon kívül más szükségletei is voltak; voltak gondolatai, amiket megvalósított. Barlanglakásának a szikláján feltűnik a rénszarvas képe, különböző vadállatok, pl. a mammuth felkarczolása, megjelennek a kis agyagfigurák, majd az első primitív szobrok, azután a barlang hasonlóságára a kezdetleges wigwamok és topék, a köralakú védgunyhók és végül a természetben sehol sem látható négyszögű, egyenes vonalú házak. Szokásos erkölcsök, hagyományos előítéletek, babonák, öröklés, primitiv szertartások, megsejtése valami természetfölöttinek, valami minden anyagon túl-

levőnek, homályos képzetek a halál értelméről és a másvilágról, a hit, a jog, a szépség és jóság eszméinek zavaros jelentkezése a sámánismusban és fetisimádásban, az otromba és kegyetlen törvényekben, az esetlen szobrokban és a barbár erkölcsökben, mind azt mutatják, hogy az ember értelme már szellemi fölösleggel rendelkezik, hogy vannak már ideái, vagyis olyan képei, amelyeket anyagból vont el, de úgy átalakított, hogy tartalmukban meggyarapodva egészen mássá váltak, mint a receptív anyagi érzékletek és rendelkeznek már olyan vonásokkal, aminők sehol a külső természetben nem találhatók. Ettől a fokozattól már csak egy lépésnyire van a mi mai culturánk, mikor tisztán látjuk és tudatossá válik bennünk, hogy eszméink voltaképpen csak szellemiek és semmi anyagi vonás nincs bennük, mert a receptív anyagból mi, hogy úgy mondjuk, csak a lelket vettük ki. Eszméink a mi világunk mozgatói és egészen szellemiek, aminek képzésénél nem korlátol bennünket soha, de soha az anyag. Alkotunk olyan eszméket, amelyek soha nem látott dolgokra vonatkoznak. Nem láttunk repülő embereket, de azért élt bennünk az eszme, hogy egykor majd mi is repülünk. LEVERRIER nem látta a Neptunust, de azért nemcsak hogy eszméje volt róla, hanem kétségbevonhatatlanul be is bizonyította létezését. Szédítő az emberi értelem haladása, csodálatosak az ő diadalai. De azért tudjuk, hogy az ember, ha szelleme nincs is a röghöz kötve, mindig földi lény marad, hiszen magában a szellemi életében is az utolsó fok mindig a realisatio. Sohasem marad az ember egészen a szellemieknél; eszméit mindig valósítani akarja, anyagba önteni, anyagban újra átélni, lelkét az anyagba lehelni, mint a hogy a Genesis mondja az Úrról, hogy az anyagformába belelehelt. Igen, az ember a· maga szellemiségének, végtelenségének érzetében ezen a földön újra meg újra *teremteni* akar. Lehet Raffaello Santinak kitűnő szeme, megláthatja, fölszívhatja, magába gyűjtheti a szépet, azért mégis boldogtalan lenne, ha csak magában kellene tartania, ha nem valósíthatná meg a szépség eszméjét, és megint elhibázott, tönkrement élet lett volna minden szellemi kincsei birtokában az élete, ha nem tudott volna festeni, ha vászonra, falra, ecsettel, festékkel rá nem lehelhette volna a halhatatlan lelkét, a benne élő örök szépet. Mi lett volna Homerosból, Dante-

bői és Shakespeare-ből, ha nem énekelhetik, ha nem írhatják meg azt a fényes mikrokosmost, azt a ragyogó másvilágot, ami bennök élt? Nekünk semmi, önmaguknak tantalusi kínoktól égő nyomorult roncs. Valóban, mélyen természetünkből eredő vonás, hogy eszméinket meg akarjuk valósítani. Futó példaként említem csak, hogy minden istenhívő meg van győződve arról, hogy Isten mindenütt jelen van, egy helyre nem korlátozható és egyáltalában láthatatlan. Meg vagyunk győződve róla. Istenről szóló eszméink teljesen szellemiek. És mégis, mióta csak él az emberiségben az istenség hite, mindig, mindenütt templomokat építettünk neki, mintegy lakóházul és képeket, szobrokat készítettünk róla, mintha őt valóban ábrázolnunk lehetne. Könnyebb a lelkünknek, ha a legszellemibb eszménket anyagban kifejezhetjük. Ebben a tekintetben éppen olyanok vagyunk, mint a legprimitívebb bálványimádók. Ők is készítettek szobrot, faragott képet istenükről, mi is készítünk. Ők is azt hitték, hogy az a szobor közelebbi vonatkozásban van az Istennel, mi is azt hisszük, hogy az a fehér szakállú aggastyán, vagy az a fehér galamb, vagy az az ifjú ember a mi *isteneszménknek a kifejezője, realisatioja.* Az persze más dolog, hogy a kezdetleges értelmű ember valóban azt a fát vagy követ, vagy erezet imádta, mi pedig csak tiszteletben tartjuk és emlékeztetőnek vesszük a képeket és a szobrokat. Tény az, és ez természetünkből következik, hogy nagy megnyugvás az nekünk, ha eszméinket, a legelvontabbakat is, leírhatjuk, elmondhatjuk, lefesthetjük, megmintázhatjuk, szóval akárhogy, de érzékeink elé állíthatjuk, anyagba alakíthatjuk.

Ez a realisatio az értelmi működés látható része.. Ez a realisatio tölti ki az emberi élet magasabb, emberibb mozzanatait. Eszméink valósítását czélzó cselekedeteink alkotják az emberiség haladásának a történetét. De mindezzel nem mondtuk még azt, hogy ebből áll az egész élet. Tudjuk, hogy az ember nemcsak szellemileg él, hanem a külső természethez is hozzátartozván, anyagi életet is él. Az állatok életének egyszerű mozzanatai az élet fentartására és a faj továbbfolytatására vonatkozó ösztönös törekvések benne is élnek és hathatósan, sokszor brutális erővel működnek. Az ember állat is és első sorban élni akar, élni akarja a physikai, az anyagi

életet és vannak elodázhatatlan testi szükségei, amelyeket ki kell elégíteni, csakúgy, mint biológiai rokonainak: az állatoknak is. Jellemző azonban· az emberre, hogy életműködéseiben mindenkor az egységes homo sapiens jelenik meg, és amint értelmét anyagi czéljaira is használja, úgy másrészt minden anyagi cselekedetén az értelem szűrődik át mint végső czél, mint ok, vagy akár mint segítő tényező. Az ember egységes. Nála a szellemi csak az anyag közvetítésével, anyagi vonásai pedig mindenkor a szellem besugárzásával jelennek meg.

Már most belátható, hogy a különböző eredetű, de egységes színben megjelenő törekvések együtt töltik ki az egész emberi életet. Az ember ebben a földi létben élete biztosítására, faja fenntartására, továbbá eszméi realisálására (vagyis életének szebbé, hozzá méltóbbá és mélyebbé meg gazdagabbá tételére) törekszik. Adjunk e különböző, de mindig karöltve megjelenő törekvéseknek egy közös nevet, vagy más, stylszerűbb kifejezéssel: realisáljuk egy szóban az ember egységességéről alkotott eszménket. Úgy gondoljuk, czélszerű kifejezést találtunk, ha azt mondjuk, hogy az ember életét a *boldogulásra* való törekvés alkotja. A testi és szellemi ember a boldogulásért vívott harczában egygyé válik, minden erőt, minden képességet összesít, legyen az akár anyagi, akár lelki erő vagy képesség, arra a czélra, hogy boldoguljon. így kell ezt a szót »boldogulás« érteni; így nyeri el az a szó azt a jelentős értelmet és mélyreható fontosságot és azt a nagy súlyt, amelylyel APÁTHY-nak fentebb idézett meghatározásában szerepel.

Az emberi életet alkotó törekvések genetikus kifejtésével elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol talán már megkísérelhetjük a spenceri gondolatnak a valóraváltását. A múlt század nagy synthetikusa ugyanis az egész ismert világot néhány »principles«-re akarván vissza vezetni, az evolutiónak, ennek a kosmikus folyamatnak a keretébe utalta az emberi fejlődést is. Azonban »SPENCER synthetikus philosophiájában mindig nagy mértékben észlelhető a hiányosság, mihelyt azt a társadalmi tüneményekre alkalmazzák. Ő sohasem képzelte el azt a különbséget, − mondja KIDD[1]), − mely az emberi evolu-

[1]) KIDD BENJAMIN: Társadalmi evolutio, ford. Geőcze S. 296. 1.

tint bármely egyéb evolutiótól megkülönbözteti, t. i. benne az egyéni *értelemnek,* mint tényezőnek létezését«. SPENCER a külső természetből elvont kényszerűség és a mechanikus evolutio törvényeit akarta az emberre is alkalmazni. Mivel azonban az embernek nagyon is számottevő szellemi lényét nem vette számításba, igen természetes dolog, hogy élete végén, utolsó művében szomorúan volt kénytelen bevallani, hogy az emberre vonatkozó (sociologiai) következtetései nem váltak be.[1])

A mechanikus evolutiot az embernek majdnem tisztára szellemi jellegű fejlődésére valóban nem alkalmazhatjuk, hanem, ha az evolutio lényegét olyan felfogásban vesszük, ahogy azt BARTÓK GYÖRGY nagyon szépen kifejtette[2]), úgy az emberi haladást, fejlődést csakugyan igen pontosan beilleszthetjük az általános evolutio folyamatába. BARTÓK szerint az evolutio czélja a lényeg kifejtése. Eszerint az ember haladásának nincs valami rajtunk kívül eső czélja, valami valóban létező tökéletesség, amely felé az egész emberiség törne, aminthogy KANT szerint ilyen külső czélt fölvenni nem is lehet. A mi czélunk mibennünk van. Minden lény önmagában birja léte czélját; az ember életének is, tehát az emberi élet a czélja és hogy most ne tudóst idézzünk, hanem az élet művészét, azt mondja WILDE: »amiután az ember mindig törekedett, az se nem öröm, se nem bánat, hanem egyszerűen az élet; igyekezett élni intensive, teljesen, tökéletesen.«[3])

De hát miből áll az élet? Hogyan *éljük* az életet? Ha úgy vesszük, hogy az élet evolutio és az egyedi élet az evolutionak egy önálló eseménye, akkor az lehet a felelet, hogy az élet is a lényeg kifejtése. De akkor ismét előáll a kérdés *mi a mi lényegünk?* Némelyek szerint az *akarat,* HELVETIUS azt mondja, hogy az anyag, COMTE a positivismus megalapítója, nálunk pedig PAULER, és legutóbb BARTÓK GYÖRGY azt tanítja, hogy a lényeg az *intelligentia.*

A megelőző fejtegetések után mindenki előtt világos, hogy

[1]) Idézve NAGY JÓZSEF-nél. M. Társt. Szemle 1910. január 86. 1. SPENCER: Facts and Commenst

[2]) M. Társadalomtudományi Szemle. 1910. február. 139-40.1. BARTÓK GYÖRGY: Evolutio és sociologia.

[3]) WILDE OSZKÁR Aphorismái.

ezek a lényegről alkotott nézetek egytől egyig egyoldalúak. Egyoldalúak pedig azért, mert nem az ember, az egész ember természetének vizsgálatán alapulnak. Az anyagelviség hivei sohasem magyarázhatták meg a külső természetnek és az emberi culturának annyira szembeszökő lényeges különbségeit, viszont COMTE követői az ember természeti ösztöneinek, érzéki vágyainak, anyagi korlátozottságának nem tudtak a történetben helyet találni, noha tudjuk, hogy az anyagi megélhetés és az ember szervezetéből folyó dispositioi nagyon is jelentékeny szerepet játszottak a történelemben.

Az ember lényegét összes testi és szellemi képességei teszik. Ezek a képességek (az életet és fajt fenntartó physiologiai erők, azután az értelem képességei, az emlékezet, a receptív, transformativ és realisaló képességek), mint láttuk, mind a boldogulásra való egységes törekvésben egyesülnek. Mi tehát az élet, vagy ugyanezt a kérdést a nagyobb dologra átvíve: miben áll az emberi evolutio lényege? Abban, hogy az ember a benne már eleve, potentialiter meglevő összes képességeit actualissá törekszik tenni, ki akarja fejteni, hogy önczélját, léte, élete teljességét, azaz a boldogulást elérhesse. És itt mindjárt rámutathatunk arra, hogy mi teszi az emberi fejlődést igazán »haladássá«. Ha az egyik ember kifejtve tőle telhetőleg képességeit, elhalna, eltűnnék nyomtalanul és a másik ember, az utód, szintén kifejtené képességeit, teljesen függetlenül az elődtől, semmit át nem véve tőle és aztán ő is név nélkül, emléktelenül pusztulna el a föld színéről: akkor az embereknek csak életük volna, de ez az élet nem képviselné egyszersmind kicsiben az evolutiót is. Ez az élet nem lenne egyszersmind haladás. Hiszen minden ember elől, legelői kezdené és körülbelül ugyanott végezné. Reménytelen, kétségbeejtő kapaszkodás és szomorú lehullás lenne minden egyes élet. De nem így van. Amint a mindenségben rezgő sugár különböző energia-alakban végtelenül rezeg át a végtelenen és soha el nem enyészik, éppen úgy az ember élete sem marad nyomtalan. Az egyént, a nevét előbb-utóbb elfeledjük, hanem hatása megmarad. Gyermekeinek, társainak, a vele érintkezőknek az életében folytatódik az ő élete. Úgy t. i., hogy azok az eszmék, amiket ő reálisait, perceptiók, új anyagok, receptiót váró új tényezők ebben a külső világban,

amiket biztosan recipiáltak már az ő életében is azok, akik közelebb voltak hozzá és ezek az eszmék hatni fognak egyénről-egyénre örökké. Nagyon természetes, hogy ehhez az emberi értelem alapja, a képek megtartásának a képessége, az emlékezet szükséges. Az ember emlékező lény, ezért halad. Ezért más az ő »haladása«, mint a többi természeti lénynek a tisztára biológiai és physiologiai »fejlődései. Ez az értelmi képességünk teszi, ha nem is egészen szellemivé, de erősen szellemi jellegűvé az emberi evolutiót. Ez a szellemi vonás tévesztette meg mindazokat, akik tisztán szelleminek látták az emberiség földi szereplésének ezt a legnagyobbszerű tüneményét.

Hogy nem tisztára szellemi természetű az ember részvétele a mindenség nagy forgásában, azt éppen a boldogságra törekvés története bizonyítja.

Abban a műveletben, amit eddig végeztünk, több rendbeli egyszerűsítést kellett végrehajtanunk avégből, hogy eljárásunkat megkönnyítsük. Az ember természetének vizsgálatánál az embert minden külső befolyástól mentnek és a maga értelmi munkájában teljesen szabadnak tekintettük; egyelőre nem vettük számításba az ember környezetét. Pedig tudnunk kell, hogy az emberre óriási hatást gyakorol a hely, ahol él, a levegő, amit beszív, a táplálék, amivel életét fentartja, a föld, melynek termékeivel él, a víz, melylyel szomját oltj a, az éghajlat milyensége, az évszakok változásai, − a csapadék mennyisége, a terület hegyes vagy sík volta, a tenger közelléte vagy hiánya, − szóval mindaz, amit mi *természetnek* nevezünk. Úgyszólván létérdeke a primitiv embernek, hogy egészséges és termékeny földre telepedjék. Tudjuk a földrajzból, hogy a szorult levegőjű, rossz vizű területek lakói csenevészek és a tropikus, meg sarkövi éghajlatnak az emberre nem kedvező hatása következtében azokon a vidékeken csak tengődik, legfeljebb megél az ember, de a mérsékelt égöv lakóinak magasabb színvonalára emelkedni egyáltalában nem képes. Az emberfajok vagy egyes népek culturája mindig a talaj mineműségének és a környező természetnek a jegyeit viseli magán. Már MONTESQUIEU figyelmeztet a természetnek a történelemre gyakorolt rendkívüli hatására. Számos követője közt talán BUCKLE volt az, aki legnagyobb készültséggel és

világos elmével mutatott rá történetünk és egész haladásunk anyagi tényezőire. TAINE, a milieuelmélet atyja, azután hatalmas rendszerré fejtette ki psychologiai és történelmi vizsgálódásaiban azt a gondolatot, hogy az ember fejlődésében a szellemi, az önmagából vett rész nem játszik kizárólagos szerepet, hanem nagy beleszólása van ott a külső természet hatalmas erőinek is.

Ezt a történetírói felfogást vitték túlságba a biologus-sociologusok, akik meg viszont az ember kizárólagosan anyagi természetéről levén meggyőződve, az egész úgynevezett« haladásban« csak a külső természet erőinek egységes és mechanikus törvényekre visszavezethető összműködését látták. SPENCER az adaptatiót, az alkalmazkodást tette a társadalmi tünemények törvényévé. »A socialis élet − mi most még úgy is mondhatjuk: az emberi élet − tehát szerinte csupán alkalmazkodás, a belső viszonyoknak, a mi belső állapotainknak a külsőkhöz való alkalmazkodása, tehát merőben mechanikai folyamat, amelyben szerinte az ember önkénytes tevékenysége a lehető legkisebb fokra száll alá.« [1])

Ilyen különböző, egymást teljesen kizáró, egymással a legélesebb ellentétben álló vélemények uralkodnak a természet szerepéről a mi haladásunkban. Ha azonban tisztában vagyunk az ember természetével, − hiszen minden emberről szóló kérdésben ennek az ismerete fontos − akkor könnyen belátható, hogy mind a két vélemény a túlzás hibájában szenved. Az ember, amint itt e földön megjelenik, testi szervezetével valóban alá van vetve az anyagi világ hatalmának. Másképp nem is tud élni, mint testével; még legszellemibb functióinak végzése közben is rászorul érzékszerveire és a külső természet tényezői az ő földi életének is elsőrangú tényezői. De viszont a fentebbiekből világos előttünk az is, hogy másik, anyagiakhoz nem kötött, szellemi lénye nélkül mindörökre a természet kényuralma alatt nyögő, röghöz tapadt, állati életet élne az ember. Ha most körülnézünk a világban es csak egy józan pillantást vetünk a modern ember helyzetre a nagy természetben, be kell látnunk, hogy a két szélső

[1]) BARTÓK szavai. M. Társ. Tud. Szemle. 1910. január. Evolutio és sociologia.

vélemény közt középen az igazság. Kétségbevonhatatlan tény, hogy nevezetes változásokat idéz elő az emberen a természet, de az is tagadhatatlan, hogy az ember is átalakította maga körül a természetet. Csakhogy amíg a természeti viszonyok csak külső változtatásokat (szín, haj, bőrváltozatokat, durvább vagy finomabb izmokat, erősebb vagy gyengébb csontrendszert) eszközöltek az emberen, olyan változtatásokat, melyek az ember-faj lényegét nem érintik, addig az ember eszméi realisalásával magából az anyagból olyan formákat alkotott, amilyenek a »szabad« természetben nem fordulnak elő. SPENCER mechanikus evolutiója igaz lehet az összes értelmetlen lényekre, amelyeknél csakugyan csupán az alkalmazkodást birjuk felfedezni, de semmi esetre sem vonatkozhatik az értelmes lényekre, mert ezeknél nemcsak azt tapasztaljuk, hogy alkalmazkodnak a külső viszonyokhoz, hanem még sokkal nagyobb mértékben látjuk ennek a megfordított]át: az ember is kényszeríti az őt körülvevő természetet, hogy az hozzá, az emberhez alkalmazkodjék. Az állat mindenkor rabszolgája a külső természetnek és saját szervezete állati vágyainak, hanem az ember napról-napra inkább legyőzi a természetet és úrrá lesz fölötte. Megállapíthatjuk most a végső eredményt: a természet hatalmas tényező az emberiség életében és haladásában, olyan tényező, amelyet elhanyagolni egy pillanatra sem lehet, hanem ennek a tüneménynek a cselekvője mégis az ember. Az ember és a természet viszonyában, ebben az életet vagy halált jelentő mondatban az alany az ember. Az egységes ember, aki anyagi szervezetével ugyan a természet parancsszavának enged, de szellemi felsőségével hosszú, SZÍVÓS harczban mindjobban legyőzi egykori zsarnokát.

Ha kissé figyelmesebben vizsgáljuk a természetnek a haladó emberre gyakorolt hatását, úgy fogjuk találni, hogy nagyon vegyes és többirányú ez a hatás. A természet táplál, éltet bennünket és mint ilyen létünk conditio sinequanon-ja. Másrészt viharaival, áradásaival, földrengéseivel, jégesőjével, szárazságával megöl bennünket. Táplálónk, de azért édesanyánknak nem nevezhetjük, mert tehetetlen gyermekeit bántalmazza is: sújt, ver, öl ok nélkül. Csak mostohánk, aki ellen küzdenünk kell és akitől a bő áldást úgy kell kierőszakolnunk.

Még érdekesebbé válik a dolog, ha a szellemi embert néztük. Ismeretes már előttünk, hogy az érzékelt anyagi képet értelmi működésünk nemcsak szellemivé változtatja, hanem egyszersmind tartalmilag átalakítja. Azt azonban eddig nem emeltük ki, hogy e művelet reciprokjánál is hasonló változást tapasztalunk. Az ember a maga eszméit, a szellemi »én«-jét lehető teljességgel iparkodik a külső világba kivetíteni. Az idea szellemi és mint ilyen, nem mérhető, nem korlátozott, a realisalás azonban, mint láttuk, nem egyéb, mint αz a törekvés, hogy ezt a nem mérhetőt és nem korlátozhatót az anyagban, a mérhető és körülhatárolt és véges anyagban alakítsuk ki. Könnyen belátható, hogy a szellemi idea és az anyagi külső forma sohasem, fogja teljesen fedni egymást. Az embernek számtalanszor meg kell próbálkoznia, amíg eszméjének csak megközelítően hű mására is találhat. Sokáig kell dadognia az embernek és százezrek ajkán kell csiszolódni a nyelvnek, amíg egy költő olyan műszert nyer a nyelvben, hogy csak némiképpen?is kifejezhesse eszméit. Igen, csak némiképpen és mindig csak bizonyos mértékben. És sohasem egészen. A bennünket körülvevő anyagi természet testi veszedelmekkel fenyeget és tiltakozik eszméink kialakítása, realisatioja ellen. De másrészt − és ez az érdekes − éppen akadályaival folyton izgatva, irritálva, fenyegetve az embert, a testi veszedelem miatt nem hagyja nyugodni, s az eszmeprojiciálás nehézségeivel elégedetlenséget keltve benne, mindig újabb kísérletekre ösztönzi, sarkalja és így valóra válik ama paradoxon, hogy a természet éppen mostohaságával és szűkmarkúságával az emberi haladás megindítója lesz.

Különösen kívánjuk azonban ismét hangsúlyozni, hogy a természet a haladásnak csak megindítója és állandó sürgetője, de nem egyetlen tényezője. Mert, ha például az emberből hiányzanék az irritálhatás képessége, hiányzanék a képesség az elégedetlenségre (ami tudvalevőleg csak annak a tudatán alapul, hogy mi több vagyunk, mint amit anyagban kifejezni tudunk és jobb sorsot érdemeltünk, mint ami nekünk jutott), azaz, ha az ember nem lenne az anyagin felül álló lény is, akkor sorsunk az állatokéval lenne közös, amelyek szervezete hasonlít a miénkhez, épp úgy ki vannak téve az időjárásnak és a természet önkényének, mint mi, de rájuk nézve ez mit

sem jelent, mert lényükről, természetükből hiányzik az embernek ilyen irányú irritálhatósága, más szóval: fejlődésképessége.

Az emberi fejlődés tényezőit, okait, természetét az ember természetéből és a külső természethez való viszonyából megállapítván, rátérhetünk a fejlődés vagy haladás sajátos tüneményeire, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk, ha az embert a boldogulásra való törekvésében figyelemmel kísérjük.

Ha az elégedetlenség, mint reánk ható belső erő szem pontjából tekintjük az ember cselekedeteit, két csoportot különböztethetünk meg közöttük. Az egyik csoport akkor áll elő, ha az elégedetlenség mozgási elevenerővel hat reánk és kényszerít a rögtöni cselekvésre, a másik csoport pedig akkor, ha haladásunk indítóereje csak mint helyzeti energia él bennünk. Az ember például, ha közvetlenül érez valami testi szükséget, éhséget, szomjúságot, akkor rögtön kielégíti azt, vagy legalább is olyan czélszerű mozgásokat végez, melyek őt a kielégítéshez közelebb viszik, azaz dolgozik, letépi a gyümölcsöt, vadászik, szántja a földet, iparosmunkát űz, fest, beszél, ír, épít stb. Amikor azonban közvetlen czélját már elérte, a táplálékot megszerezte, a föld termését learatta, munkájáért a pénzt megkapta, tudományos vagy művészeti alkotását bevégezte, vagyis amikor általános elégedetlensége mellett is érzi, hogy munkájának bizonyos időre szóló részét megtette, akkor megpihen, nem dolgozik. Ezt a nemdolgozást, ezt a nyugalmat is éppen úgy meg lehet magyarázni az ember természetéből, mint ahogy a munkát megmagyarázta a természetünkben rejlő elégedetlenség (hiányérzet). A munkában t. i. az ember anyagi természete, amely véges és korlátolt kimerül, elfárad, szüksége van nyugalomra; a szellemi természetnél nem lehet fölvennünk az elfáradást (csak amenynyiben testi szerveink kimerülnek), hanem az a czél magyarázza meg itt a nyugalmat, amelyért szellemi természetünk dolgozott, t. i. hogy élni, élvezni akarjuk ideáinkat anyagi formájukban is, gyönyörködni akarunk munkánk eddigi eredményeiben. Akármilyen gyengén sikerült is a realisatio, mégis örömet lelünk benne és tetszünk benne, mint egy tükörben, magunknak. Élihez is idő kell. Ez az idő, a nyugalomnak ideje adja meg testi szervezetünknek az új erőt,

szellemi lényünknek pedig a tetszést, gyönyörködést, kedvet, amely nem engedi az állandóan ható elégedetlenséget kétségbeeséssé fajulni. Nevezzük ezt a két állapotot az energia és az inertia állapotainak. Oly természetes a munka és nyugalom eme két fogalma, hogy szinte kicsinyesnek tetszik a velük foglalkozás, pedig nagyon fontos szerepet játszanak az emberi haladásban és az ember cselekedeteinek megítélésében is. Hogy ideiglenesen és hozzávetőleg csak egy példát hozzunk fel nézetünk támogatására, milyen nevezetes a különbség az ifjú és az öreg ember, a szegény és a gazdag ember és a szorgalmas és tunya ember élete között. Ennek a különbözésnek az oka az energiának és inertiának különböző megoszlása az emberekben. Az ifjú új anyagi erőt visz az életbe és bizalmat saját erőiben és az örök megújhodásban, óriási energiával veti magát a haladás árjába és nem fél a természet erőitől. Az öreg fáradt szervezettel beletörődik a dolgok állapotába, fogy a lelkesedése, ismeri a nehézségeket, megalkuszik a körülményekkel, új, nagy dolgokba fél kapni és pihenni akar, nyugalomra vágyik. A szegényt élesen kínozzák a szükségek, folytonos, erős munkát követel tőle az élet és szinte el sem tud lenni már a munka nélkül, amely, ha becsületesen végezte, végre is biztos nyugalmat biztosit neki. A gazdag kényelemben élve, a természet és akárhányszor a szellem sürgető szükségeit sem érezve, keveset dolgozik, inkább a már gyűjtött és szerzett javakban gyönyörködik és ha egyszer csapás éri, alig-alig bírja megszerezni a munkához, dologhoz szükséges energiát. A szorgalmas fogékonyabb a haladás hívó szavának meghallására, a rest észre sem veszi . . .

Az energia és inertia eloszlása által okozott különbségeken kívül van még a haladásnak egy másik, nálunk nem kevésbbé fontos kísérőtüneménye: a szabadságvágy.

A legfőbb haladási tényezőnek, az elégedetlenségnek a bevezetésnél láttuk, hogy annak fölkeltője a külső termeszét, amely az ember vágyainak útját állja és a realisatiót korlátozza.

Bővebb magyarázatra nem szorul, hogy az elégedetlen ember törekvéseit különösen az a szempont fogja vezetni, hogy a természet akadályozó és korlátozó befolyásától magát

függetlenítse. Erre irányul az emberiség csalódásában mindenütt felfedezhető olyan irányú munka, hogy a természetet minél jobban megismerhessük és ezen ismeretünk alapján erőit a magunk szolgálatába kényszerítsük. Ennek a törekvésnek eredményei a fölfedezések, találmányok, a technika fejlődése és a természettudományok haladása, amelynek a jelentősége annyira érezhető, hogy divattá vált az emberi haladást kizárólag ebben látni és Du BOIS-RAYMOND ki is mondta hogy »ez (t. i. a természettudomány) a cultura absolut szerve s ennek a története az emberiség története is.«[1])

Egyetlen mélyebb tekintet- meg fog bennünket győzni arról, hogy az emberi haladásban nem egyedül a természettől törekszik magát az ember függetleníteni. Be kell kapcsolnunk vizsgálódásunkba az utolsó kikutatlan területet is, amelyet eddig eljárásunk egyszerűsítése végett hagytunk el.

Az ember nemcsak egyedül van ezen a földön. Vannak társai is. Sokan vannak és egyre többen lesznek. Társak, akikkel számolni kell, társak, akik jóbarátok, de ellenségek is, segítők, de versenytársak is lehetnek. Az ember előretörekvésében nemcsak a természet szerepel mint segítő vagy akadályozó tényező, hanem embertársai is. A boldogulást, az eszmék realisatióját nagyban hátráltatja a külső természet, de hátráltathatja a másik ember hasonló irányú törekvése is. Az ember tehát nemcsak a természettől iparkodik függetleníteni magát, hanem egyszersmind az embertársakkal szemben is szabadságra vágyik. Mert szabadság szükséges hozzá, hogy boldoguljon. A szabadság maga is eszmévé vált, eszmévé, amely talán valamennyinél erősebben követeli a megvalósulást.

Az ember elszaporodván, halálos ellensége lett a maga fajtájának. A családi érzés csakhamar kihűlt a vetélykedésben, a vitában a jobb terület, az alkalmasabb eszköz, a kényelmesebb lakóhely, a boldogulás nagyobb szabadsága fölött. Létrejöttek a fegyverek legalább is annyira az emberek, mint a vadállatok ellen. Létrejött az az állapot, amit HOBBES bellum omnium contra omnesnek nevezett. Mindig kevésbbé volt biztos az ember élete; nem volt nyugalom, nem volt biztonság. A féktelen szabadságvágy, a »másik« akadályozó jelen-

[1]) DU BOIS-REYMOND: Reden. Erste Folge, Leipzig 188(). 211 30t. 1.
[2])Oulturgeschichte und Naturwissenschaft czímű beszéd 1878-ból.)

léte és vágyai szinte lehetetlenné tették volna az emberi életet, ha létre nem jő bizonyos hallgatólagos compromissum, amelyben az ember élete biztonsága végett lemondott a teljes szabadságáról és megnyugodott bizonyos korlátozásokban. Ennek a compromissumnak egyik érdekes jele a birtok. A birtokot eddig gyakran a legelső társadalmi visszaélésnek tekintették. Szerintünk a birtok éppen a lemondásnak a jele, a féktelen szabadság korlátozásának a nyilvánulása és így nemcsak a legelső, hanem egyben a legfontosabb socialis tény is. Akinek birtoka van, aki azt hirdeti, hogy ez, vagy az az eszköz, vagy állat, vagy föld az övé, az ezzel kijelentette minden másról azt, hogy nem az övé, vagyis lemondott az egész föld birtoklásáról és mindenre kiterjedő realisáló szabadságáról. Elismerte ezzel egyszersmind a más embernek a létjogosultságát és érvényesülési szabadságát is, azaz megtette az első lépést a kölcsönös segítés, sőt az általános testvéresülés felé. Ez a világtörténelem legnagyszerűbb eseménye, a legnevezetesebb cselekedet, amit *ember* tehetett.

ROUSSEAU az első birtokbavételt okozza az ember legtöbb bajáért, pedig ez a lépés szükséges volt. Éppen az ember embervolta, magasabb igényei hozták magukkal. Az ember tökéletesedni akar, a szellemi szükségek kielégítéséhez, az eszmék realisálásához bizonyos értelemben nyugalom is szükséges, egy kis megpihenés a létért való küzdelemben. E pihenés alapja pedig a szerzett és biztosított vagyon. így lesz érthetővé, hogy a vagyonszerzés lehetősége egyenlő volt a haladás lehetőségével.

Az embernek, ha nem akart örökös rettegésben élni és minden erejét csakis élete biztosítására fordítani, akkor meg kellett alkudnia a körülményekkel és szűkebbre szorítani vágyai körét. A természet és társai ellen való küzdelmében eleinte, potentialis értelmi képességeinek csekély fejlettsége idején alkalmazkodnia kellett. A természettel szemben a test edzése, a kitartás, a természet kutatása, az embertársakkal szemben pedig az igények megszorítása, a féktelen szabadság korlátozása, egymás megtűrése, szóval az említett compromissum volt az alkalmazkodás módja. Ez azután csakhamar külső jelekben is nyilvánult. Az emberi adaptatiónak a természettel való megegyezésnek eredményei a legkülön-

bözőbb eszközök, szerszámok és eljárásmódok, az emberekkel való megegyezés gyümölcseiként pedig csakhamar megjelen-, nek a szokások, a kötelező hagyományok, az előítéletek és az általánosan elfogadott helyi vagy nemzetiségi törvények. A boldogulásért való küzdelmében felismeri az ember társában a segítőt, az osztályost, a társat (socius) és czéljai elérése végett (kezdetben csak megélhetési eszméinek, később pedig egyéb eszméinek a realisálása végett is) egyesül, szövetkezik vele. így jön létre a társadalom. Nemcsak anyagi czéllal, nemcsak a létért való küzdelem sikere érdekében, (mint BARTH is mondja) nem is tisztán szellemi okokból (mint BARTÓK gondolja), hanem általában az embereknek a boldogulásért való általános törekvése folytán alakul meg a társadalom. Ebben a megalakulásban, az ember kezdetleges, ki nem fejlett természete miatt, eleinte az anyagi érdekek vittek nagyobb szerepet, később, a haladás fokozódásával, az eredetileg homályos szellemi képességek mindig nagyobbmérvű kifejlődésével inkább a szellemi czélok egyesítették az embereket társadalmi formákba.

Ezen magyarázat szerint a társadalom nem önmagában is létező valami. Az emberi cselekedetek alanya maga az ember. A cselekedetek összegének, az életnek, az evolutiónak is tartalma az embernek boldogulásra törekvése. A társadalom az a forma, az a lehetőség, amelyben az ember boldogulásáért küzd. Olyan, mint a csatában a csatarend, a legio, (quincunx), a phalanx, az ékalak, vagy a félkör.

Azonban a társadalomnak mint alakzatnak, mint formának is megvan a maga élete, fejlődése is. Nem holt, nem merev. Az ember t. i. a társadalom megalkotásánál nem mondott le végleg a szabadságról. Lemondott a teljes szabadságról·, de nem mondott le teljesen a szabadságról. A szabadság eszme, amely örökké él, amelyről lemondani nem lehet. Minden emberben, aki élni és életét intênsivebbé tenni igyekszik, mindig ott lobog a vágy, hogy ebben a törekvésében minél kevesebb akadályra, ellenzésre találjon. Az egyén mindig több és több szabadságra törekszik. Igen, de az egy szabadságának a növekedése a többi emberek szabadságának a rovására megy. Könnyen belátható, hogy az emberek szabadságvágya egymást keresztezi. Ez pedig folytonos ellentéteket

szül, harczokra ingerel. Ha egy kimagaslik a többi közül, az elnyomja a többit és csökkenti szabadságukat, sokszor még az élni való szabadságot is elveszi. Ez a Kelet despotikus, kény uralmi társadalmi formájának az alapja. Máskor egész osztályok emelkednek kiválóságra és valami szempontból a többi felett lévén saját szabadságukat szinte korlátlanná, másokét semmivé teszik (kaszturalom, theokratikus társadalmi forma). A fejlődés magasabb fokán az elnyomottakban is kifejlődik az emberi Öntudat és a szabadságvágy s fellázadnak a zsarnok ellen, amikor pedig általánossá válik az embernek önmagára ismerése, amikor az emberek nagy tömegei akarnak élni, életüket emberibbé, nemesebbé tenni, vagyis amikor sokan törekszenek tudatosan is a boldogulásra, akkor általános lesz a szabadságeszme megvalósításának a vágya, és ha már korlátlan szabadságot úgy sem élvezhet senki, legalább azt kívánják az emberek, hogy egyformán szabadok legyenek a boldogulásra való törekvésben, a megélhetési alkalmak felhasználásában és az eszméik megvalósításában; a szabadságvágy ilyen megjelenésében az úgynevezett egyenlőségre törekvéssé válik és diadalra a demokratikus társadalmi formákban jut.

Az egyén szabadságvágya és a tömegeknek az egyént korlátozó és nivelláló törekvése; az egyenlőségi törekvések versenye adja meg a társadalmi formák belső hullámzását, életét. Ennek a két törekvésnek − bár valójában egy, a különböző szempontokból magyarázott szabadságeszmének - az egyensúlya tartja fenn a társadalmi formát.

Mihelyt a társadalom elemei nem egyeznek meg a közös czélban, a boldogulás módjában és eszközeiben, mihelyt szóval az elemek nem akarják szabadságukat a közös czél és egyöntetű eljárás követelte közös korlátoknak alávetni, mihelyt az egyesek szabadsága különválik az egyformasági, egyenlőségi közös törekvésektől, a társadalmi forma elemeire bomlik és az emberek a nagy czélnak egy más részlete vagy más magyarázata érdekében egy más társadalmi formában egyesülnek. Általános tünet, hogy az emberek következetesen bővítik a társadalmi formák kereteit. Mindig több és több ember részesedik a boldogulásra szolgáló alkalomban, mindig több ember jut bizonyos fokú szabadsághoz. »Az eszmény, mely

felé minden haladott nép szemmelláthatóan törekszik: a társadalom oly állapota, melyben minden egyén, nem hátráltatva születés, előjog, állás által, méltányos feltételek mellett indul a küzdelembe és saját egyéniségének lehető legteljesebb kifejlődését éri el.«

Ebben áll a társadalomnak az evolutiója. Nemcsak az emberiség fejlődik tehát, hanem mindaz, ami az emberhez tartozik, még az a forma is, amelyben az ember a boldogulásáért küzd.

De talán ennek a fejlődésnek a megállapításával már tovább is mentünk a czímben megjelölt határoknál, amelyek csak a sociologia kiindulásainak és feladatának a tárgyalását engedik meg nekünk.

A kiinduláspontoknak az ismeretével még csak két közkeletű tévedést próbálunk helyrehozni, amelyek közül egyik ROUSSEAU révén került be az emberi gondolkozásba, a másik a sociologia természetének félreismerésén alapszik.

ROUSSEAU gyűlölvén kora félszeg társadalmi állapotát, megállapította, hogy a társadalom nem alakulat, hanem productum, amely tehát a természettel ellenkezik s az emberiségnek kárára van. Elterjedt nyelvszokás a természetest és a mesterségest egymással ellentétbe állítani. Különböztessünk. A természetes szóval, különösen, ha emberre vonatkozólag mondták, nem igen voltak tisztában az Írók. Vegyük úgy a természetet, hogy az az egész mindenségnek a gyűjtőneve és akkor az ember is beletartozik. Más a természete az ásványnak, más a növénynek, más az állatnak, mégis mind a nagy természetbe tartoznak. Beletartozik az ember is. Nem lehet azt mondanunk, hogy az ember az egyetlen lény, mely a világon kívül áll, rég letűnt az anthropocentrikus gondolkodás ideje, el kell fogadnunk, hogy mi is a mindenségnek, a nagy természetnek részei vagyunk. Aminthogy minden tettünk természetes. Nem is tudunk mást tenni, mint amit a természet parancsol. Lehet egy emberi cselekedet etnikailag bűnös, lehet félszeg, czélszerűtlen, lehet társadalmilag tilos, lehet szokatlan, de természetellenes, természeten kívüli sohasem lehet. Hanem, akik a természetes szót használják, azok észreveszik, hogy az ember természete más, mint pl. az állatoké, más, mint a növényeké stb. Az ember olyan vonó-

sokkal is rendelkezik, aminők sehol a természetben nem tapasztalhatók, csak nála; aminthogy az állatvilág élete is olyan, amilyen sehol nem látható, csak az állatvilágnál. Mi tudjuk, hogy az embert szellemi természete különbözteti meg a többi lényektől. Az ember cselekedetei mind magukon viselik ennek a természetnek több-kevesebb megkülönböztető vonását. Nem a külső természet emberietlen tette volt a társadalom megalapítása sem, hanem emberi cselekedet. De azért nem természetellenes, hanem igenis: az ember termetéből és az embernek e földön adott helyzetéből önként folyó, természetes cselekedet volt, amelynek, mikor az egyensúly felbillent, csakugyan voltak káros következményei, de alapítása és létezése nemcsak nem káros, hanem emberileg természetszerű és szükséges.

A társadalom létrejöttének ismerete meg fogja világosítani azt a másik tévedést is, amit sociologusok akkor követnek el, mikor az állam és társadalom, a társadalom és az egyház viszonyáról értekeznek. A fenti fejtegetésekből világos, hogy a társadalom úgy jött létre, mint az emberiség általános, mindent magába foglaló törekvésének, a boldogulásra való törekvésnek általános formája. A boldogulás minden emberi vágyat és cselekedetet magában egyesít; idetartozik a vallás, művészet, hatalom, tudomány és gazdaság eszméinek a megvalósítása éppen úgy, mint a megélhetésre vonatkozó, vagy a fajfentartást czélzó minden emberi cselekedet. Ha tehát az emberek bizonyos vallásos eszmék szolgálatára szűkebb körbe gyűlnek, vagy faji és politikai czélokból egyesülnek egymással, ezek éppen olyan társadalmi formák lesznek, mint akár a gazdasági alapon, akár pedig industrialis czélzattal létesülő társadalmi formák; mert mindegyikben a lényeg a szabadság megoszlása és mindegyiknek a czélja, hogy elemeinek bizonyos fokú szabadságot biztosítson a specialis czélja elérésében, továbbá, hogy elemeinek a szabadságát egyesített erejével a természet és a társadalmi formán kívül álló emberek ellen megvédje. Az állam és egyház nem egyebek, mint társadalmi formák. A társadalom természete egyáltalában nem zárja ki, hogy egy és ugyanazon egyén a boldogulhatás különböző módjait nyújtó és biztosító különböző társadalmi formáknak tagja ne lehessen. Ha valakinek művészhajlandósá-

gai vannak, vallásos ember és átérti a nemzet eszméjének magasztosságát, egy és ugyanazon időben lehet művészkörének, egyházának, nemzetének és a művelt európai társadalomnak tagja. A különbség köztük csak az, hogy mindegyik a boldogulás valamely más módját tartja czélhozvezetőnek, más és más, önmagukban örökké érvényes és össze nem hasonlítható eszmék valóraváltásában és elterjedésében látja a boldogulást és ennek elérésére egyesíti az embereket. E különböző társadalmi formák mind tagjai, elemei annak a nagy alakulatnak, annak a nagy társadalmi formának, mely a boldogulásra törekvő emberiség tudatosan törekvő és a fejlődésben magas fokot elért részének biztosít bizonyos fokú egyenlő szabadságot és amelyet röviden művelt társadalomnak, a nyugati civilisatio társadalmának szoktunk nevezni.

Ennek a történelmi szerepű »társadalominak a vizsgálatánál, ha komoly, tudományos eredményeket akarunk elérni, vissza kellett és minden sociologusnak vissza is kell menni az eredetre, a keletkezésre, mert csak így ismerhetjük meg a társadalom czélját, létrejöttének mikéntjét és azon tényezőket, amelyek létrejövetelében is, fenmaradásában is és változásaiban is szerepet játszanak. Mindezek vizsgálata azonban csak úgy lesz teljes, ha a társadalom létrehozójának és hordozójának, az embernek a természetét is megismerjük. Itt különösen vigyáznunk és óvakodnunk kell akár a materialis, akár a spirituális szélsőségektől; úgy kell tárgyalnunk az embert, amint van, a maga anyagi és szellemi természetével, a maga különbözéseivel és egységében. Csak így ismerkedünk meg életének tulajdonképpeni czéljával és tartalmával, így láthatjuk meg az élet ezerfonalú tarka szövetében a fővonalat, amelyben összetalálkozik végül minden szál: a boldogulásra való törekvést.

Nem kicsiny gonddal kell azután vizsgálnunk a boldogulásra vágyó, érte küzdő embernek a természethez és embertársaihoz való viszonyát és ezen viszony eredményeit, az elégedetlenséget, mely a haladás kovásza, azután az energia és inertia állapotait, végül a természettől való függetlenség − és az emberekkel szemben a szabadság vágyát, amely végre is túlzásaiban megtöretve, compromissumot alkot; a természetet az ember lépésről-lépésre hódítja meg, az embertársakkal pedig a szabadság biztosítása végett létrehozza a társadalmat.

Ezek a sociologia kiindulásai. Ezekből az alapismeretekből kiindulva vizsgálhatja tovább a társadalmi formák egyensúlyi helyzetének, változásainak, fejlődésének a törvényeit és csak ezen az alapon haladhat tovább annak a kérdésnek a megoldására, hogy milyen szerepet vitt a társadalmi forma az emberi haladás történetében, hogy azután megfelelő adatokat szolgáltathasson a gyakorlati embereknek, államférfiaknak és reformereknek arra a kérdésére: milyen társadalmi forma felel meg haladásunk jelen fokán az emberi boldogulás nagy törekvéseinek? Ezek a sociologiának a feladatai.

Ismervén most már az alapfogalmakat, a kiindulásponttjait és a feladatokat, legvégül próbáljuk az új tudomány pontos meghatározását adni.

Tárgya szerint így jellemezhetnék: *A sociologia az a tudomány, mely a társadalom megalakulásának és a társadalmi formák fejlődésének törvényeit kutatja, különös tekintettel a szabadság eszméjének mint a társadalom lé tokának a fejlődésére.* Hogyha azonban azt vesszük figyelembe, hogy a tudományokat nem annyira tárgyuk, mint inkább szempontjaik szerint kell megkülönböztetnünk, akkor *a sociologia az a tudomány, amely arra a körülményre való tekintettel vizsgálja az emberi haladást, hogy az ember nem egyedben* (t. i. természetrajzilag két egyedben: férfi és nő), *hanem fajban él e földön, vagyis a boldogulásért való küzdelmében nem egyedül áll, hanem társai, illetőleg versenytársai is vannak.*